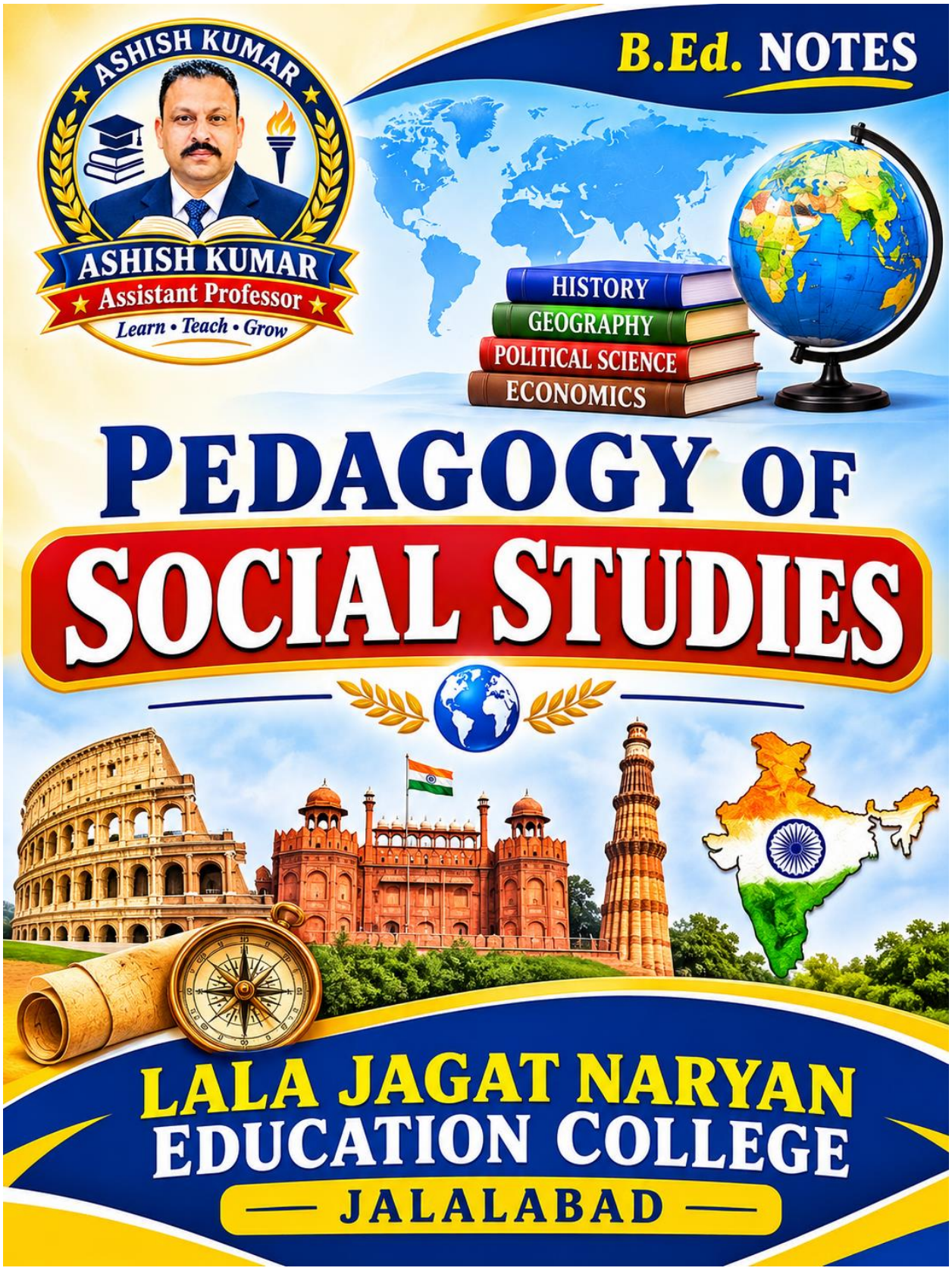

ASHISH KUMAR
ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow
B.Ed. NOTES
HISTORY
GEOGRAPHY
POLITICAL SCIENCE
ECONOMICS
PEDAGOGY OF
SOCIAL STUDIES
LALA JAGAT NARYAN
EDUCATION COLLEGE
JALALABAD

UNIT I: Concept of Social Studies

a) Concept, scope and nature of Social Studies, Distinguish between Social Studies and Social Science.

b) Correlation of Social studies with Social Science, Languages, Mathematics, Arts and Science.

c) Aims and Objectives of teaching Social Studies at middle and secondary school level with reference to Bloom's Taxonomy.

Unit - II:

Methods and Techniques of teaching Social

a) Lecture Method, Discussion Method and Problem Solving Method
b) Project Method, Source Method, Socialized recitation method.

c) Techniques of Teaching: Explanation, Supervised

ਪੈਡਾਗੌਜੀ ਆਫ਼ ਸੋਸ਼ਲ ਸਟੱਡੀਜ਼ (Pedagogy of Social Studies)

UNIT–I: ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ (Concept of Social Studies)

(ੳ) ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਰਥ, ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Concept, Scope and Nature of Social Studies)

1. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Social Studies)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ, ਸਮਾਜ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ, ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

2. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Definition)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਖੇਤਰ (Scope of Social Studies)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

1. ਇਤਿਹਾਸ (History): ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ, ਯੁੱਧਾਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।
   - ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ।
2. ਭੂਗੋਲ (Geography): ਧਰਤੀ, ਜਲਵਾਯੂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।
   - ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆ।
3. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ (Political Science): ਸਰਕਾਰ, ਸੰਵਿਧਾਨ, ਲੋਕਤੰਤਰ, ਚੋਣਾਂ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।
   - ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਦ ਦੀ ਬਣਤਰ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

4. ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ (Economics): ਉਤਪਾਦਨ, ਵੰਡ, ਖਪਤ, ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।

- **ਉਦਾਹਰਨ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ।**

5. ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ (Sociology): ਸਮਾਜ, ਪਰਿਵਾਰ, ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।

6. ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰ (Civics): ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਫਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।

4. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature of Social Studies)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ:

- **ਮਨੁੱਖ ਕੇਂਦਰਿਤ: ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜ ਹੈ।**
- **ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ਾ: ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।**
- **ਅੰਤਰ-ਵਿਸ਼ਾਈ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।**
- **ਵਿਹਾਰਕ ਵਿਸ਼ਾ: ਇਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।**
- **ਗਤੀਸ਼ੀਲ: ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।**
- **ਲੋਕਤੰਤਰੀ: ਇਹ ਸਮਾਨਤਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।**
- **ਮੁੱਲ ਆਧਾਰਿਤ: ਇਹ ਸਹਿਯੋਗ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।**

5. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ	ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ
ਇਹ ਸਕੂਲੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।	ਇਹ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਚੰਗੇ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।	ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।
ਇਹ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।	ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਇਸ ਦਾ ਪੱਧਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੱਧਮਿਕ ਅਤੇ ਸਕੂਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	ਇਹ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ।

Mind Mapping – ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ

ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਇਤਿਹਾਸ

ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਭੂਗੋਲ

ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ

ਰਾਜਨੀਤੀ

ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ

ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ

ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਫਰਜ਼

(ਅ) ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ (Correlation of Social Studies)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਜਦੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

1. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।

2. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ (Languages)

ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

- ਲੇਖ ਲਿਖਣਾ।
- ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣਾ।
- ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ।
- ਸਮੂਹ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖਣਾ।

3. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ (Mathematics)

ਗਣਿਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅੰਕੜਿਆਂ, ਆਬਾਦੀ, ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ।
- ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੱਢਣਾ।
- ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ।
- ਗ੍ਰਾਫ ਅਤੇ ਚਾਰਟ ਬਣਾਉਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਗ੍ਰਾਫ ਬਣਾਉਣਾ।

4. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਕਲਾ (Arts)

ਕਲਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- ਇਤਿਹਾਸਕ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਪੋਸਟਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਨਕਸ਼ੇ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਮਾਡਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਲੋਕ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਪੋਸਟਰ ਬਣਾਉਣਾ।

5. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ (Science)

ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ, ਜਲਵਾਯੂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਹੈ।

- ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ।
- ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

- ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।
- ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ।

Mind Mapping – ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ

ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ

ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ

ਭਾਸ਼ਾ

ਲੇਖ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ

ਗਣਿਤ

ਅੰਕੜੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਫ

ਕਲਾ

ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਾਡਲ

ਵਿਗਿਆਨ

ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

(ਏ) ਮੱਧ ਅਤੇ ਮੱਧਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੰਤਵ (Aims and Objectives with Bloom's Taxonomy)

1. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ (Aims)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

1. ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।

2. ਚੰਗੇ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣਾਉਣਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।

3. ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ: ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

4. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਭਾਵਨਾ: ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

5. ਸਮਾਜਿਕ ਸੂਝ: ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

6. ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ: ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਉਣਾ।

7. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ: ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।

8. ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ: ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਣਾ।

2. ਮੱਧ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਦੇਸ਼ (Middle School Level)

ਮੱਧ ਪੱਧਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।
- ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।
- ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਸਥਾਨ ਦੱਸਣਾ।

3. ਮੱਧਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਦੇਸ਼ (Secondary School Level)

ਮੱਧਮਿਕ ਪੱਧਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ।
- ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
- ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ।
- ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ।

4. ਬਲੂਮ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆਤਮਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ (Bloom's Taxonomy)

ਬਲੂਮ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ:

1. ਬੌਧਿਕ ਖੇਤਰ (Cognitive Domain)
2. ਭਾਵਾਤਮਕ ਖੇਤਰ (Affective Domain)
3. ਮਨੋ-ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ (Psychomotor Domain)

A. ਬੌਧਿਕ ਖੇਤਰ (Cognitive Domain)

ਇਹ ਖੇਤਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ, ਸੋਚਣ, ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਬਲੂਮ ਦੇ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਛੇ ਪੱਧਰ ਹਨ:

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

Bloom's Taxonomy – ਛੇ ਪੱਧਰ

6. ਸਿਰਜਣਾ (Create)

ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਪੋਸਟਰ ਬਣਾਉਣਾ

5. ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluate)

ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ

4. ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Analyze)

ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਮਝਣਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

3. ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ (Apply)

ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ

2. ਸਮਝਣਾ (Understand)

ਅਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਦੱਸਣਾ

ਉਦਾਹਰਨ: ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣਾ

1. ਯਾਦ ਕਰਨਾ (Remember)

ਤੱਥ ਯਾਦ ਕਰਨਾ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੱਸਣਾ

ਨੋਟ: ਇਹ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

B. ਭਾਵਾਤਮਕ ਖੇਤਰ (Affective Domain)

ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਰੁਚੀਆਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਰਵੱਈਏ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਪੱਧਰ:

1. ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ (Receiving)
2. ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨਾ (Responding)
3. ਮੁੱਲ ਦੇਣਾ (Valuing)
4. ਸੰਗਠਨ ਕਰਨਾ (Organization)
5. ਮੁੱਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ (Characterization)

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

C. ਮਨੋ-ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ (Psychomotor Domain)

ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਗਲੋਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ।
- ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਾਡਲ ਬਣਾਉਣਾ।

Mind Mapping – Bloom's Taxonomy

Bloom's Taxonomy

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਬੌਧਿਕ

ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੋਚ

ਭਾਵਾਤਮਕ

ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਮੁੱਲ

ਮਨੋ-ਕਿਰਿਆਤਮਕ

ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ

ਤਿੰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ।

UNIT–II: ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ (Methods and Techniques of Teaching Social Studies)

(ੳ) ਲੈਕਚਰ ਵਿਧੀ, ਚਰਚਾ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਵਿਧੀ

1. ਲੈਕਚਰ ਵਿਧੀ (Lecture Method)

ਅਰਥ:

ਲੈਕਚਰ ਵਿਧੀ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

1. ਅਧਿਆਪਕ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਿਧੀ ਹੈ।
2. ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
3. ਵੱਡੀ ਕਲਾਸ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।
4. ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਪੜਾਅ:

- ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ।
- ਪਾਠ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ।
- ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇਣਾ।
- ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣਾ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣਾ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ 1857 ਤੋਂ 1947 ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਲੈਕਚਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੱਚਤ।
- ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਡੀ ਕਲਾਸ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ।
- ਔਖੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਰੱਟੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਤਰਾਂ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

2. ਚਰਚਾ ਵਿਧੀ (Discussion Method)

ਅਰਥ:

ਚਰਚਾ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਿਧੀ।
- ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ।
- ਸਮੂਹਿਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ।
- ਤਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਪੜਾਅ:

1. ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ।
2. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ।
3. ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਉਣਾ।
4. ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ।
5. ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣਾ।
6. ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ "ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਲਾਭ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ" ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ।
- ਬੋਲਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

- ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ।
- ਚਰਚਾ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਡੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਨਿਯੰਤਰਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਵਿਧੀ (Problem Solving Method)

ਅਰਥ:

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਰਕ, ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਪੜਾਅ:

1. ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਪਛਾਣ।
2. ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ।
3. ਸੰਭਾਵਿਤ ਹੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣਾ।
4. ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ।
5. ਹੱਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।
6. ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੱਲ ਚੁਣਨਾ।
7. ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੂੜੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?"

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੱਲ ਸੁਝਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਲਾਭ:

- ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ।
- ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ।
- ਸੁਤੰਤਰ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
- ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਨਹੀਂ।
- ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਲੈਕਚਰ ਵਿਧੀ	ਚਰਚਾ ਵਿਧੀ	ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਵਿਧੀ
ਅਧਿਆਪਕ ਕੇਂਦਰਿਤ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਰਗਰਮ
ਮੌਖਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ	ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ	ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ
ਘੱਟ ਸਮਾਂ	ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ	ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ
ਸੁਣਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ	ਬੋਲਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ	ਤਰਕ ਅਤੇ ਖੋਜ

Mind Mapping

ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਿਧੀਆਂ

ਲੈਕਚਰ

ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਜਾਣਨਾ

ਚਰਚਾ

ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨਾ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ

ਖੋਜ ਅਤੇ ਹੱਲ

(ਅ) ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ, ਸਰੋਤ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਵਿਧੀ

1. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ (Project Method)

ਅਰਥ:

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ-ਆਧਾਰਿਤ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵਿਲੀਅਮ ਕਿਲਪੈਟ੍ਰਿਕ (William H. Kilpatrick) ਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਿਧੀ।
- ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ ਦੇ ਪੜਾਅ:

1. ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ (Purposing)।
2. ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣਾ (Planning)।
3. ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ (Executing)।
4. ਕੰਮ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ (Evaluating)।

ਉਦਾਹਰਨ: "ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇਖਣ"।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਲਾਭ:

- ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ।
- ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।
- ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ।
- ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।
- ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
- ਕਈ ਵਾਰ ਵਧੇਰੇ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨਹੀਂ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

2. ਸਰੋਤ ਵਿਧੀ (Source Method)

ਅਰਥ:

ਸਰੋਤ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੱਥਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ, ਤਸਵੀਰਾਂ, ਨਕਸ਼ਿਆਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕਿਆਂ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:

1. ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਤ (Primary Sources):

- ਪੁਰਾਣੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼।

- ਚਿੱਠੀਆਂ।
- ਸਿੱਕੇ।
- ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ।
- ਅਸਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਸਵੀਰਾਂ।

2. ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਰੋਤ (Secondary Sources):

- ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ।
- ਖੋਜ ਲੇਖ।
- ਜੀਵਨੀਆਂ।
- ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਰਿਪੋਰਟਾਂ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਟਿੰਗਾਂ, ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੈਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਨਿਰੀਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਹਰ ਸਰੋਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- ਕੁਝ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਔਖੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
- ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਵਿਧੀ (Socialized Recitation Method)

ਅਰਥ:

ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

1. **ਸਮੂਹਿਕ ਅਧਿਐਨ।**
2. **ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ।**
3. **ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ।**
4. **ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।**
5. **ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।**

ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਪੜਾਅ:

- **ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ।**
- **ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਣਾ।**
- **ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇਣਾ।**
- **ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ।**
- **ਸਮੂਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ।**
- **ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਨਤੀਜਾ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ।**

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ "ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ" ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

- **ਪਹਿਲਾ ਸਮੂਹ – ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ।**
- **ਦੂਜਾ ਸਮੂਹ – ਮੌਲਿਕ ਫਰਜ਼।**
- **ਤੀਜਾ ਸਮੂਹ – ਰਾਜ ਦੇ ਨੀਤੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ।**
- **ਚੌਥਾ ਸਮੂਹ – ਲੋਕਤੰਤਰ।**

ਹਰੇਕ ਸਮੂਹ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।
- ਟੀਮ ਵਰਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ।
- ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ।
- ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘੱਟ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
- ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਚੰਗੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

Mind Mapping – ਤਿੰਨ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ

ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਰਗਰਮ ਵਿਧੀਆਂ

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ

ਯੋਜਨਾ → ਕਾਰਜ → ਮੁਲਾਂਕਣ

ਸਰੋਤ ਵਿਧੀ

ਮੁੱਢਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਰੋਤ

ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ

ਸਮੂਹਿਕ ਅਧਿਐਨ → ਚਰਚਾ → ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

(ਏ) ਅਧਿਆਪਨ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ (Techniques of Teaching)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

1. ਵਿਆਖਿਆ ਤਕਨੀਕ (Explanation Technique)

ਅਰਥ:

ਵਿਆਖਿਆ ਤਕਨੀਕ ਉਹ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਘਟਨਾ, ਧਾਰਨਾ ਜਾਂ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸੌਖੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਔਖੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਸਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।
- ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਉਣਾ।
- ਔਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਪਿਛਲੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ।
- ਨਕਸ਼ੇ, ਚਾਰਟ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।

ਵਿਆਖਿਆ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਪੜਾਅ:

1. ਪਾਠ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ।
2. ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਆਖਿਆ।
3. ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇਣਾ।
4. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।
5. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਜਦੋਂ "ਲੋਕਤੰਤਰ" ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਚੁਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਔਖੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਖੋਜਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਮਝ ਚੰਗੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

2. ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਭਿਆਸ ਤਕਨੀਕ (Supervised Study Technique)

ਅਰਥ:

ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਹੇਠ ਖੁਦ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਮੱਗਰੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਤਕਨੀਕ।
- ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਤਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਗਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਪੜਾਅ:

1. ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਅਧਿਐਨ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn Teach Grow

3. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
4. ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਖੁਦ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।
5. ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
6. ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।
7. ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਕਸ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਖੁਦ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

- ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਅਧਿਐਨ ਸਮੱਗਰੀ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਡੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਨਿਗਰਾਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

Mind Mapping – ਅਧਿਆਪਨ ਤਕਨੀਕਾਂ

Teaching Techniques

ਵਿਆਖਿਆ

ਸਮਝਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਣਾ

ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਧਿਐਨ

ਖੁਦ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਲੈਣਾ

ਇਕਾਈ 1 ਅਤੇ 2 ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਦੁਹਰਾਈ (Quick Revision)

ਵਿਸ਼ਾ	ਮੁੱਖ ਗੱਲ
ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ	ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ
ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਖੇਤਰ	ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ
ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ	ਭਾਸ਼ਾ, ਗਣਿਤ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ
Bloom's Taxonomy	6 ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ
ਲੈਕਚਰ ਵਿਧੀ	ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ
ਚਰਚਾ ਵਿਧੀ	ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ
ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਵਿਧੀ	ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ
ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ	ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣਾ
ਸਰੋਤ ਵਿਧੀ	ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ
ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ	ਸਮੂਹਿਕ ਅਧਿਐਨ
ਵਿਆਖਿਆ ਤਕਨੀਕ	ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਉਣਾ
Supervised Study	ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ

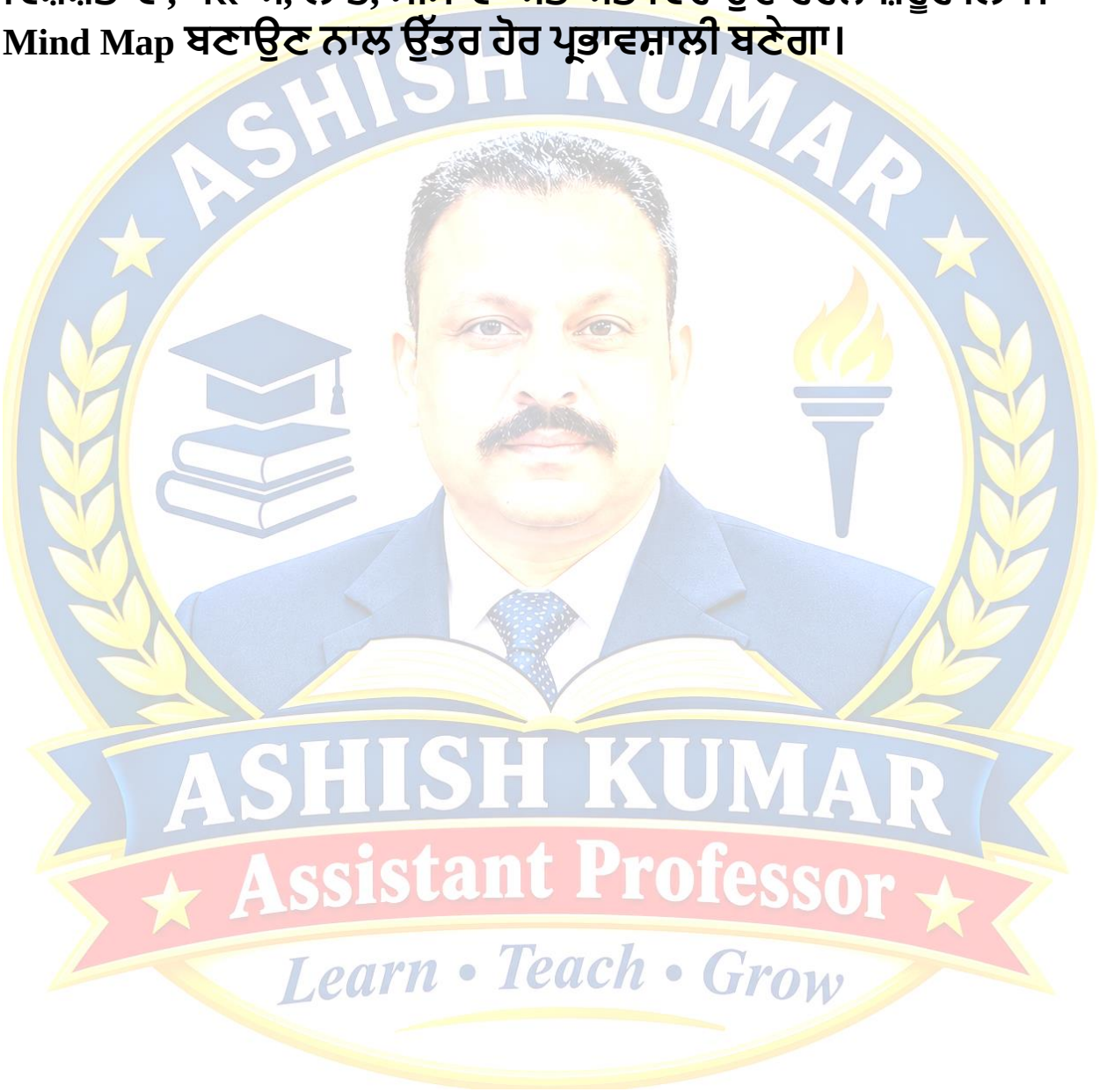
ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਰਥ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੋ।
2. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
3. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਹਿਤ ਦੱਸੋ।
4. Bloom's Taxonomy ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
5. ਲੈਕਚਰ, ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਵਿਧੀ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਔਗੁਣ ਲਿਖੋ।
6. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ ਦੇ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਦੱਸੋ।
7. ਸਰੋਤ ਵਿਧੀ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਰੋਤ ਸਮਝਾਓ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

8. ਸਮਾਜੀਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
9. ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਧਿਐਨ ਤਕਨੀਕਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਸੁਝਾਅ: ਹਰੇਕ ਲੰਮੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਥ, ਫਿਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਪੜਾਅ, ਲਾਭ, ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਦਾਹਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੋ। Mind Map ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣੇਗਾ।

UNIT III:

Curriculum and Teaching Learning Material

a) Social Studies curriculum at secondary stage-Features, issues and recommendations of NCF 2005.

b) Resource for Learning (Primary and Secondary) - Meaning, examples, advantages and limitations. Dale's Cone of Experiences.

c) Maps, Charts, Globe, Graphs, Models (Working & Still), Realia and specimens, and Multimedia as teaching aids in Social studies teaching.

UNIT IV:

Current trends in Teaching of Social Studies

a) ICT Based Approach- Power Point Presentations and e-learning.

b) Cooperative Learning Approach- Concept, Procedure, Advantages and Limitations

c) Constructivist Approach- Meaning, Characteristics, Strengths and

Learn • Teach • Grow

ਪੈਡਾਗੌਜੀ ਆਫ਼ ਸੋਸ਼ਲ ਸਟੱਡੀਜ਼ (Pedagogy of Social Studies)

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ-ਸਿੱਖਣ ਸਮੱਗਰੀ

(Curriculum and Teaching Learning Material)

(ਓ) ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਾਠਕ੍ਰਮ – ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ NCF-2005 ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Curriculum)

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸਿੱਖਣ-ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ, ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰੇਮ, ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

2. ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ: ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ, ਰੁਚੀ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2. ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ: ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂਯੋਗ ਗਿਆਨ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

4. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ: ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰੇ।

5. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਝ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।

6. ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਰਕ, ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇ।

7. ਲਚਕਦਾਰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ: ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਣਯੋਗ ਹੋਵੇ।

8. ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਸਰਵੇਖਣ, ਚਰਚਾ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ।

3. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Issues)

1. ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2. ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ: ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

3. ਪੁਰਾਣਾ ਪਾਠਕ੍ਰਮ: ਕਈ ਵਾਰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬਦਲਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

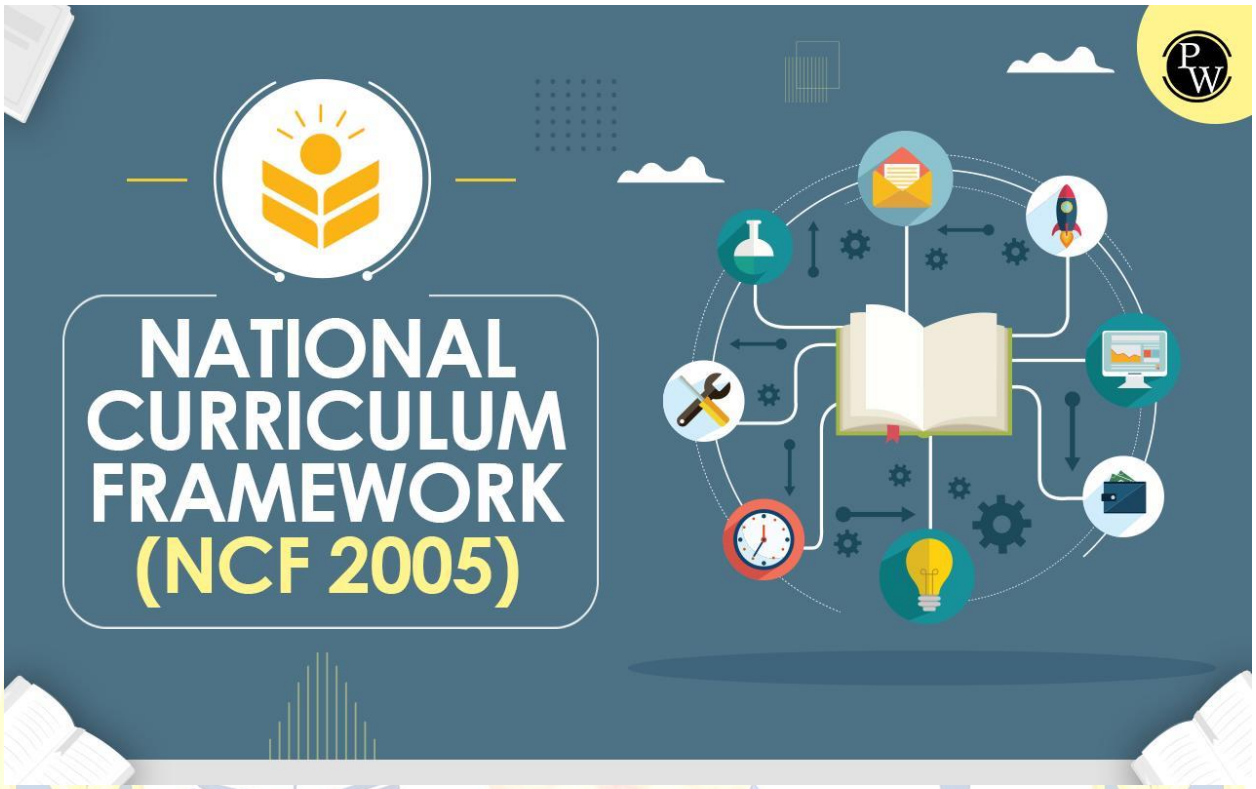
4. ਅਧਿਆਪਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਘਾਟ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ੇ, ਗਲੋਬ, ਚਾਰਟ ਅਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

5. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਘੱਟ ਭਾਗੀਦਾਰੀ: ਕਈ ਵਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

6. ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ: ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. ਸਥਾਨਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ: ਸਥਾਨਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

4. NCF-2005 ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ (Recommendations of NCF 2005)

NCF-2005 ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ National Curriculum Framework 2005 ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ NCERT ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਅਸਲ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

1. ਰੱਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

2. ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ: ਸਕੂਲੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ।

3. ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

4. ਗਤੀਵਿਧੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਸਰਵੇਖਣ, ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

5. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ: ਸਮਾਨਤਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

6. ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ: ਗਰੀਬੀ, ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਜਾਤੀਵਾਦ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵਰਗੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ।

7. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

8. ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਲਾਂਕਣ: ਸਿਰਫ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ – NCF-2005

NCF–2005

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਰੱਟਾ ਮੁਕਤ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖਣਾ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ

ਬੱਚੇ ਦੀ ਰੁਚੀ

ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਤੇ ਸਰਵੇਖਣ

ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਮੁੱਲ

ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ

ਤਰਕ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਜਾਂਚ

(ਅ) ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤ (Resources for Learning)

1. ਅਰਥ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ, ਸਮੱਗਰੀ, ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

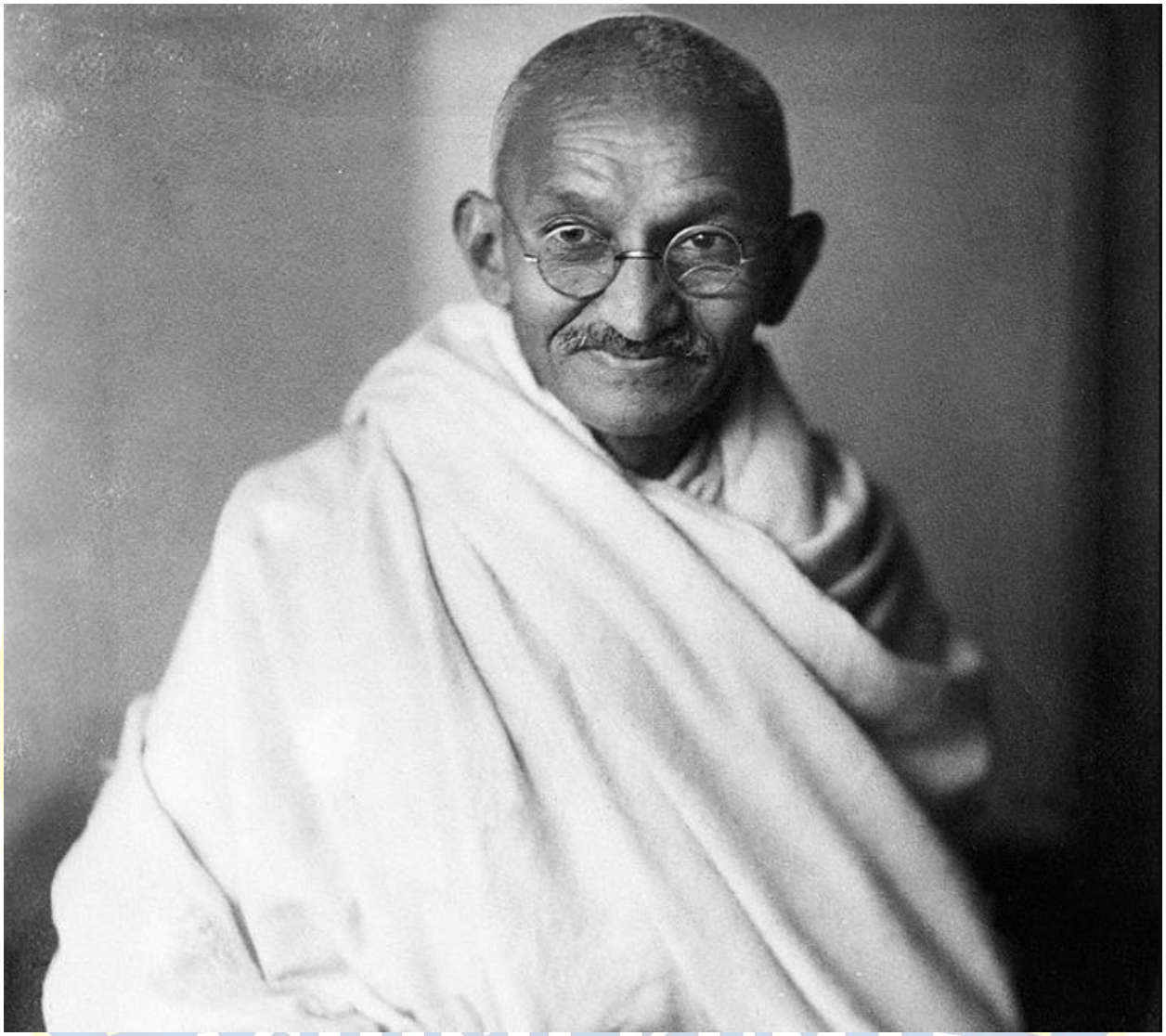
ਉਦਾਹਰਨ: ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ, ਅਖ਼ਬਾਰ, ਨਕਸ਼ਾ, ਗਲੋਬ, ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ।

2. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

A. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤ (Primary Sources)

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤ ਉਹ ਅਸਲ ਅਤੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨਾਂ:

1. ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼।
2. ਪੁਰਾਣੇ ਅਖ਼ਬਾਰ।
3. ਚਿੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ।
4. ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਸਵੀਰਾਂ।
5. ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ।
6. ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ।
7. ਇੰਟਰਵਿਊ ਅਤੇ ਮੌਖਿਕ ਗਵਾਹੀਆਂ।

ਲਾਭ:

- ਅਸਲੀ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

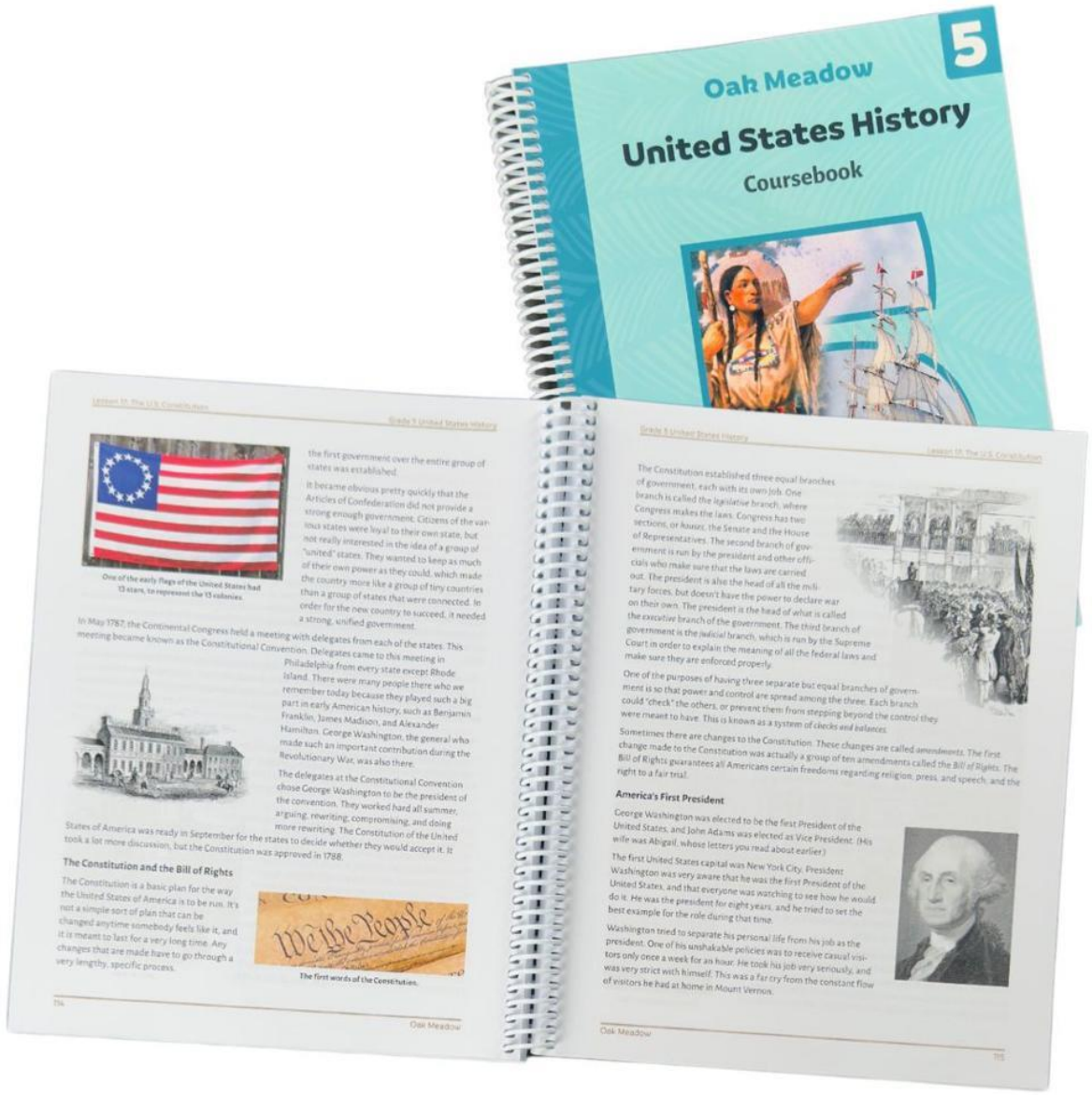
- ਹਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- ਪੁਰਾਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
- ਕਈ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ।

B. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤ (Secondary Sources)

ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਉਦਾਹਰਨਾਂ:

1. ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ।
2. ਰਸਾਲੇ ਅਤੇ ਖੋਜ ਲੇਖ।
3. ਜੀਵਨੀਆਂ।
4. ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ।

5. ਇਤਿਹਾਸਕ ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ।
6. ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਲੇਖ।

ਲਾਭ:

- ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਸਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
- ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਪਾਠ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਕਈ ਵਾਰ ਤੱਥ ਅਧੂਰੇ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਿੱਧੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਗਲਤ ਜਾਂ ਪੱਖਪਾਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤ	ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤ
ਮੂਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ	ਮੂਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ	ਘਟਨਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ
ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼	ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖ
ਚਿੱਠੀਆਂ, ਸਿੱਕੇ	ਜੀਵਨੀਆਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ

3. ਡੇਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਕੋਨ (Dale's Cone of Experiences)

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਡੇਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਕੋਨ ਅਮਰੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਐਡਗਰ ਡੇਲ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕੋਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੱਧਰ (ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ):

1. ਸਿੱਧੇ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਅਨੁਭਵ (Direct Purposeful Experiences): ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣਾ। ਉਦਾਹਰਨ – ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2. ਬਣਾਏ ਗਏ ਅਨੁਭਵ (Contrived Experiences): ਅਸਲ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਡਲ ਜਾਂ ਨਮੂਨੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ। ਉਦਾਹਰਨ – ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਾਡਲ ਗਲੋਬ।

3. ਨਾਟਕੀ ਅਨੁਭਵ (Dramatized Experiences): ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੋਲ ਪਲੇਅ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ। ਉਦਾਹਰਨ – ਸੰਸਦ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਨਾਟਕ।

4. ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ (Demonstrations): ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣਾ।

5. ਅਧਿਐਨ ਯਾਤਰਾਵਾਂ (Study Trips): ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ।

6. ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀਆਂ (Exhibits): ਚੀਜ਼ਾਂ, ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ।

7. ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ (Television and Video): ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ।

8. ਚਲਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ (Motion Pictures): ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ।

9. ਆਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ: ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਫੋਟੋਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।

10. ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਤੀਕ (Visual Symbols): ਨਕਸ਼ੇ, ਚਾਰਟ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਫ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ।

11. ਮੌਖਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ (Verbal Symbols): ਸ਼ਬਦਾਂ, ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਮਹੱਤਵ: ਇਸ ਕੋਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਅਨੁਭਵ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸੰਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾਂ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਜੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਭੂਗੋਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਗਲੋਬ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਨਕਸ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ – ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤ

ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਸਰੋਤ

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ

ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਚਿੱਠੀਆਂ, ਸਿੱਕੇ, ਤਸਵੀਰਾਂ

ਸੈਕੰਡਰੀ

ਕਿਤਾਬਾਂ, ਰਸਾਲੇ, ਜੀਵਨੀਆਂ, ਖੋਜ ਲੇਖ

ਡੇਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਕੋਨ

ਸਿੱਧੇ ਅਨੁਭਵ

ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਨਾਟਕ

ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ

ਫਿਲਮ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ

ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰਟ

ਮੌਖਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ

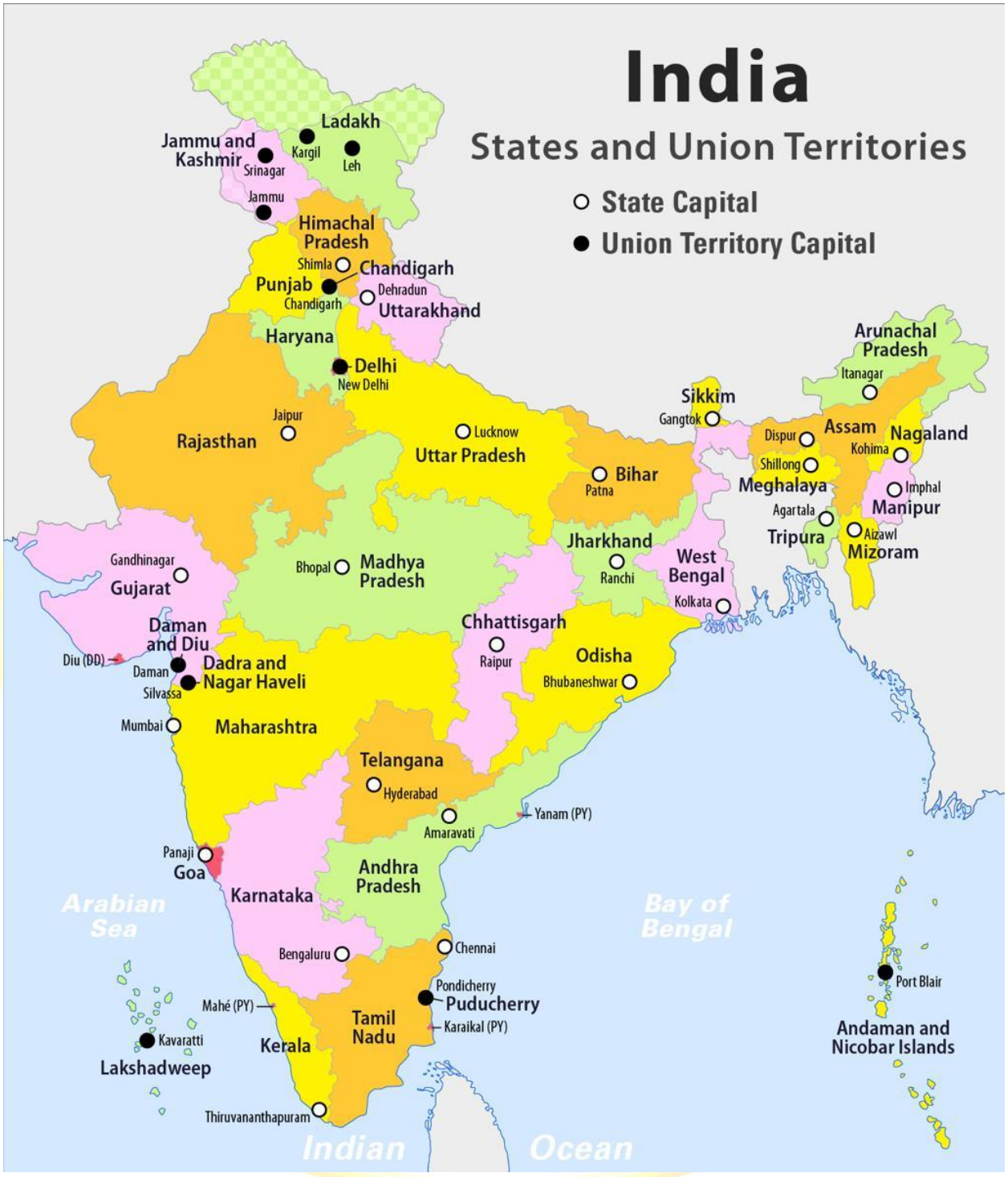
ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

(ਏ) ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ (Teaching Aids)

ਅਧਿਆਪਨ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਉਹ ਸਮੱਗਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਧਿਆਪਕ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸੌਖਾ, ਦਿਲਚਸਪ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

1. ਨਕਸ਼ੇ (Maps)

ਅਰਥ: ਨਕਸ਼ਾ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਦਾ ਸਮਤਲ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਚਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸਮਾਂ:

- ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਕਸ਼ਾ।
- ਭੌਤਿਕ ਨਕਸ਼ਾ।
- ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਕਸ਼ਾ।
- ਜਲਵਾਯੂ ਨਕਸ਼ਾ।
- ਆਰਥਿਕ ਨਕਸ਼ਾ।

ਲਾਭ:

1. ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
3. ਭੂਗੋਲਿਕ ਗਿਆਨ ਵਧਦਾ ਹੈ।
4. ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਤਿੰਨ-ਪੱਖੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- ਛੋਟੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
- ਗਲਤ ਪੈਮਾਨੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।

2. ਚਾਰਟ (Charts)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਅਰਥ: ਚਾਰਟ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ, ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸਮਾਂ:

- **ਸਮਾਂ-ਰੇਖਾ ਚਾਰਟ।**
- **ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਚਾਰਟ।**
- **ਸੰਗਠਨ ਚਾਰਟ।**
- **ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਚਾਰਟ।**
- **ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਚਾਰਟ।**

ਲਾਭ:

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਜਲਦੀ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਔਖੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਚਾਰਟ ਭਰਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਛੋਟੀ ਲਿਖਾਈ ਪੜ੍ਹਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਰੇਖਾ ਵਾਲਾ ਚਾਰਟ।

3. ਗਲੋਬ (Globe)

ਅਰਥ: ਗਲੋਬ ਧਰਤੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਗੋਲਾਕਾਰ ਮਾਡਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਭ:

1. ਧਰਤੀ ਦੀ ਅਸਲੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
2. ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਸਾਗਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
3. ਅਕਸ਼ਾਂਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
4. ਧਰਤੀ ਦੀ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਸਮਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਛੋਟੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਲਿਜਾਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ।
- ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੀਮਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਗਲੋਬ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਝਾਉਣਾ।

4. ਗ੍ਰਾਫ (Graphs)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਅਰਥ: ਗ੍ਰਾਫ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੇਖਾਵਾਂ, ਡੰਡਿਆਂ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਕਿਸਮਾਂ:

- ਬਾਰ ਗ੍ਰਾਫ।
- ਲਾਈਨ ਗ੍ਰਾਫ।
- ਪਾਈ ਚਾਰਟ।
- ਹਿਸਟੋਗ੍ਰਾਮ।

ਲਾਭ:

- ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਲਦੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਗ੍ਰਾਫ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗਣਿਤ ਦੀ ਸਮਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- ਗਲਤ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਤੀਜੇ ਗਲਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗ੍ਰਾਫ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਲਾਈਨ ਗ੍ਰਾਫ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਣਾ।

5. ਮਾਡਲ (Models)

ਮਾਡਲ ਕਿਸੇ ਅਸਲ ਵਸਤੂ, ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਾਂ ਸਰਲ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

A. ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮਾਡਲ (Working Model)

ਇਹ ਮਾਡਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਧਰਤੀ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਅਤੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਡਲ।

B. ਸਥਿਰ ਮਾਡਲ (Still Model)

ਇਹ ਮਾਡਲ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਸਥਿਰ ਰੂਪ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਸੰਸਦ ਭਵਨ ਜਾਂ ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ ਦਾ ਮਾਡਲ।

ਲਾਭ:

- ਔਖੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਨੁਭਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
- ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਖਰਚਾ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਕੁਝ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਛੋਟਾ ਮਾਡਲ ਅਸਲ ਵਸਤੂ ਦੀ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ।

6. ਅਸਲ ਵਸਤੂਆਂ (Realia)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਅਰਥ: Realia ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸੰਦ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਡਾਕ-ਟਿਕਟਾਂ।

ਲਾਭ:

- **ਅਸਲੀ ਤਜਰਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।**
- **ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਗਿਆਸਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।**
- **ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।**

ਸੀਮਾਵਾਂ:

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਹਰ ਵਸਤੂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਜਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਦਿਖਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

7. ਨਮੂਨੇ (Specimens)

ਅਰਥ: ਨਮੂਨੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹਿੱਸੇ ਜਾਂ ਉਦਾਹਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਣਿਜ, ਚੱਟਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ।

ਲਾਭ:

- ਨਿਰੀਖਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਅਸਲ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

- ਤੁਲਨਾ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਨਮੂਨੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
- ਸਾਰੇ ਨਮੂਨੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।
- ਸਹੀ ਸਟੋਰੇਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

8. ਮਲਟੀਮੀਡੀਆ (Multimedia)

ਅਰਥ: ਮਲਟੀਮੀਡੀਆ ਦਾ ਭਾਵ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਵਾਜ਼, ਤਸਵੀਰ, ਵੀਡੀਓ, ਐਨੀਮੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਸਮੱਗਰੀ।

ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ:

- **ਕੰਪਿਊਟਰ।**
- **ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ।**

- ਸਮਾਰਟ ਬੋਰਡ।
- ਵੀਡੀਓ ਅਤੇ ਐਨੀਮੇਸ਼ਨ।
- ਆਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ।
- ਡਿਜੀਟਲ ਨਕਸ਼ੇ।

ਲਾਭ:

1. ਪਾਠ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਦਾ ਹੈ।
2. ਔਖੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।
4. ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
5. ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਉਪਕਰਣ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਤਕਨੀਕੀ ਖਰਾਬੀ ਕਾਰਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਬੇਲੋੜੇ ਵੀਡੀਓ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪਾਠ ਸਮਝਾਉਣਾ।

ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ – ਅਧਿਆਪਨ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ

Teaching Aids

ਅਧਿਆਪਨ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ

ਨਕਸ਼ੇ

ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ

ਚਾਰਟ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਤੱਥ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਗਲੋਬ

ਧਰਤੀ ਦਾ ਮਾਡਲ

ਗ੍ਰਾਫ

ਅੰਕੜੇ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾ

ਮਾਡਲ

ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਥਿਰ

Realia

ਅਸਲ ਵਸਤੂਆਂ

Specimens

ਨਮੂਨੇ

Multimedia

ਵੀਡੀਓ ਅਤੇ ਆਡੀਓ

ਇਕਾਈ–IV (UNIT–IV)

ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਰੁਝਾਨ

(Current Trends in Teaching of Social Studies)

(ਓ) ICT ਆਧਾਰਿਤ ਪਹੁੰਚ – ਪਾਵਰਪੁਆਇੰਟ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਈ-ਲਰਨਿੰਗ

1. ICT ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of ICT)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ICT ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ Information and Communication Technology ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ICT ਦਾ ਅਰਥ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਮੋਬਾਈਲ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਡਿਜੀਟਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਸੰਭਾਲਣਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ICT ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. **ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।**
2. **ਆਡੀਓ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।**
3. **ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਹੂਲਤ।**
4. **ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਆਸਾਨ ਸਾਂਝ।**

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

5. ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾਉਣਾ।
6. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ।

2. ਪਾਵਰਪੁਆਇੰਟ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟੇਸ਼ਨ (PowerPoint Presentation)

Assistant Professor
Learn, Teach, Grow

ਅਰਥ: ਪਾਵਰਪੁਆਇੰਟ ਇੱਕ ਡਿਜੀਟਲ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਧਿਆਪਕ ਸਲਾਈਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤ, ਤਸਵੀਰਾਂ, ਨਕਸ਼ੇ, ਗ੍ਰਾਫ, ਵੀਡੀਓ ਅਤੇ ਐਨੀਮੇਸ਼ਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਾਵਰਪੁਆਇੰਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

1. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਨਾ।
2. ਪਾਠ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ।
3. ਸਲਾਈਡਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
4. ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਨਕਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ।
5. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਰਾਹੀਂ ਸਲਾਈਡਾਂ ਦਿਖਾਉਣਾ।
6. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਕਰਨਾ।
7. ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਦਾ ਦੁਹਰਾਅ ਕਰਵਾਉਣਾ।

ਲਾਭ

- ਪਾਠ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਦਾ ਹੈ।
- ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਐਨੀਮੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਮਝ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਪਾਠ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ

- ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਲਾਈਡਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਥਕਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- ਸਿਰਫ਼ ਸਲਾਈਡਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਲਾਈਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਉਣਾ।

3. ਈ-ਲਰਨਿੰਗ (E-Learning)

ਅਰਥ: ਈ-ਲਰਨਿੰਗ ਦਾ ਭਾਵ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਲੈਪਟਾਪ, ਟੈਬਲੇਟ ਜਾਂ ਮੋਬਾਈਲ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਈ-ਲਰਨਿੰਗ ਦੇ ਸਾਧਨ

1. **DIKSHA: ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਪਾਠਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ।**
2. **SWAYAM: ਆਨਲਾਈਨ ਕੋਰਸਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ।**
3. **YouTube: ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀਡੀਓ ਦੇਖਣ ਲਈ।**
4. **E-Books: ਡਿਜੀਟਲ ਕਿਤਾਬਾਂ।**
5. **Online Classes: ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਰਾਹੀਂ ਲਾਈਵ ਕਲਾਸਾਂ।**

ਈ-ਲਰਨਿੰਗ ਦੇ ਲਾਭ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

- ਘਰ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਆਪਣੀ ਗਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਬਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਵੀਡੀਓ ਰਾਹੀਂ ਔਖੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਮਝਣੇ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਈ-ਲਰਨਿੰਗ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ

- ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੋਲ ਡਿਜੀਟਲ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
- ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਕ੍ਰੀਨ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਥਕਾਵਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਗਲਤ ਆਨਲਾਈਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ SWAYAM ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਆਨਲਾਈਨ ਕੋਰਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ – ICT ਆਧਾਰਿਤ ਪਹੁੰਚ

ICT BASED APPROACH

PowerPoint

ਸਲਾਈਡਾਂ, ਤਸਵੀਰਾਂ, ਨਕਸ਼ੇ, ਵੀਡੀਓ

E-Learning

DIKSHA, SWAYAM, E-Books, Online Classes

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

ਡਿਜੀਟਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

(ਅ) ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪਹੁੰਚ (Cooperative Learning Approach)

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

1. ਅਰਥ (Meaning)

ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਂਝਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਦੂਜਾ ਭੂਗੋਲ, ਤੀਜਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਆਰਥਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2. ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।
2. ਸਾਂਝਾ ਉਦੇਸ਼: ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

4. ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ: ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
5. ਸਮਾਜਿਕ ਹੁਨਰ: ਸਹਿਯੋਗ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
6. ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਵਾਬਦੇਹੀ: ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Procedure)

Learn • Teach • Grow

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ – ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ: ਅਧਿਆਪਕ ਪਾਠ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ – ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਣਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ – ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ: ਹਰੇਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਪੜਾਅ – ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਵਾਂ ਪੜਾਅ – ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ: ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਛੇਵਾਂ ਪੜਾਅ – ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਹਰ ਸਮੂਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੱਤਵਾਂ ਪੜਾਅ – ਮੁਲਾਂਕਣ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਲਾਭ (Advantages)

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
2. ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
4. ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।
5. ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
6. ਨੇਤ੍ਰਿਤਵ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
7. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

5. ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations)

1. ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
2. ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
3. ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
4. ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
6. ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਹੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn Teach Grow

6. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ

ਵਿਸ਼ਾ – ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ

- **ਸਮੂਹ 1 – ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ।**
- **ਸਮੂਹ 2 – ਮੌਲਿਕ ਕਰਤੱਵ।**
- **ਸਮੂਹ 3 – ਰਾਜ ਦੇ ਨੀਤੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ।**
- **ਸਮੂਹ 4 – ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।**

ਸਾਰੇ ਸਮੂਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਿਲ ਕੇ ਪੂਰਾ ਪਾਠ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ – Cooperative Learning

COOPERATIVE LEARNING

ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

Concept

ਸਮੂਹਿਕ ਸਿੱਖਿਆ

Procedure

ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਵੰਡਣਾ

Advantages

ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ

Limitations

ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਤਭੇਦ

(ਏ) ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ (Constructivist Approach)

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

1. ਅਰਥ (Meaning)

ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਅਨੁਭਵਾਂ, ਨਿਰੀਖਣ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ? ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

2. ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Characteristics)

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਪਿਛਲੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚਰਚਾ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

4. ਖੋਜ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

5. ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

6. ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਤਰਕਿਰਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

7. ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਭੂਮਿਕਾ: ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਉਚਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

8. ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਲਾਂਕਣ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ, ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

1. ਪੂਰਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਂਚ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

2. ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

3. ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4. ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

5. ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਬਣਾਉਣਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।

6. ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

7. ਮੁਲਾਂਕਣ: ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਲਾਭ (Strengths)

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
2. ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
4. ਸਿੱਖਿਆ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਣਦੀ ਹੈ।
5. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ।
6. ਗਿਆਨ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
7. ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।
8. ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations)

1. ਇਸ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
2. ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
3. ਵੱਡੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕੋ ਗਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦੇ।
6. ਸਹੀ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

6. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ

ਵਿਸ਼ਾ – ਲੋਕਤੰਤਰ

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸ ਮਾਨੀਟਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਧਿਆਪਕ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਵੋਟਿੰਗ, ਬਹੁਮਤ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ASHISH KUMAR Assistant Professor Learn • Teach • Grow

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ – Constructivist Approach

CONSTRUCTIVIST APPROACH

ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ

Meaning

ਆਪ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰਚਨਾ

Characteristics

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੇਂਦਰਿਤ

Previous Knowledge

ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

Activities

ਖੋਜ ਅਤੇ ਚਰਚਾ

Strengths

ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚ

Limitations

ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਲੋੜ

ਤਿੰਨਾਂ ਅਧਿਆਪਨ ਪਹੁੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਆਧਾਰ	ICT ਪਹੁੰਚ	ਸਹਿਕਾਰੀ ਪਹੁੰਚ	ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ	ਤਕਨਾਲੋਜੀ	ਸਮੂਹਿਕ ਕੰਮ	ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਖੋਜ
ਭੂਮਿਕਾ	ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ	ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ	ਗਿਆਨ ਦੀ ਰਚਨਾ
ਅਧਿਆਪਕ	ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ	ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ	ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਵਿਦਿਆਰਥੀ	ਡਿਜੀਟਲ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ	ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ	ਖੁਦ ਖੋਜ ਕੇ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ
ਉਦਾਹਰਨ	PPT ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ	ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ	ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਖੋਜ

ਇਕਾਈ–III ਅਤੇ IV ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਈਂਡ ਮੈਪ

PEDAGOGY OF SOCIAL STUDIES

UNIT III + UNIT IV

UNIT III – Curriculum & Teaching Learning Material

NCF–2005

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤ

ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤ

Dale's Cone

ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਚਾਰਟ

ਗਲੋਬ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਫ

ਮਾਡਲ, **Realia, Multimedia**

ASHISH KUMAR
Assistant Professor
Learn • Teach • Grow

UNIT IV – Current Trends

ICT Based Approach

PPT ਅਤੇ E-Learning

Cooperative Learning

Concept, Procedure, Advantages, Limitations

Constructivist Approach

Meaning, Characteristics, Strengths, Limitations

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. NCF-2005 ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
2. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਣ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਅਰਥ, ਉਦਾਹਰਨਾਂ, ਲਾਭ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੱਸੋ।
3. ਡੇਲ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਕੋਨ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
4. ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ੇ, ਚਾਰਟ ਅਤੇ ਗਲੋਬ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੋ।
5. ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ।
6. ICT ਆਧਾਰਿਤ ਅਧਿਆਪਨ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਅਰਥ, ਲਾਭ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਲਿਖੋ।
7. ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ, ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਲਾਭ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੱਸੋ।
8. ਰਚਨਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਅਰਥ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਲਾਭ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ASHISH KUMAR
Learn • Teach • Grow